

GRENDEL LAJOS

Naplótöredékek

(közreadja: Tóth László)

Hetvenöt éve, 1948. április 6-án született Léván Grendel Lajos Kossuth-díjas ([cseh]szlovákiai magyar) író, kritikus, esszéista, akinek regényei, novellái és esszéi a 20–21. század fordulója összmagyar irodalmának legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak, de munkásságát számon tartja a (kortárs) szlovák irodalom is. S noha pályája, alig néhány hónappal hetvenedik születésnapja után, 2018. december 18-án bekövetkezett halálával már közel öt éve lezárult, írói hagyatékának feltárása, pályájának és életművének összegzése napjainkban is időszerű feladatot jelent irodalomtörténet-írásunk számára. Akkor is, ha családja, illetve eddigi ismereteink szerint kiadatlan mű, publikálatlan írás gyakorlatilag nem maradt utána, kivéve az élete utolsó éveiben elkezdett önéletírásának elkészült részeit, illetve ugyanebből az időből származó, rendszertelenül írt naplójegyzeteit.

Alább ez utóbbiból adunk közre néhány részletet. Tudvalevően azonban Grendel 2011-ben súlyos szélütést szenvedett, minek következtében időlegesen elvesztette mozgás- és beszédképességét, és újra meg kellett tanulnia járni, beszélni, írni. S bár ezután fokozatosan visszanyerte írás- és fogalmazáskészségét – amit ezt követően írt három új novelláskötete (*Távol a szerelem*, 2012; *Utazás a semmi felé*, 2013; *Az utolsó reggelen*, 2013; *Rossz idők járnak*, 2016) és az *Utazás a semmi felé* című regénye (2014), valamint *A modern magyar irodalom története* című monográfiája 2019-ben megjelent átdolgozott, bővített kiadásának az előkészítése is bizonyít –, írásai ez időtől figyelmes szerkesztői-korrektori ellenőrzést igényeltek, amit maga az író is készséggel fogadott. Alábbi, ismereteink szerint kéziratban maradt, illetve más írásaiban sem felhasznált feljegyzései esetében azonban ebben – az író jogörökösével egyetértésben – már csak magunkra hagyatkozhattunk, miközben kizárólag az azok pontos megértését, értelmezését segítő, legszükségesebbnek mutatkozó beavatkozásainkkal, szövegjavításainkkal is a belőlük kiolvasható írói szándék és stílus maximális tiszteletben tartására törekedtünk.

T. L.

(2013. szeptember)

[...]

Még egyszer el kell olvasnom Forgács Miklós drámáját,¹ de most már alaposan. Hiszen az *Egy este Amerikában*-ról szól, egyik korai novellámról, melyre huszonöt évig készült, hogy megdramatizálja. „Egy szolipszista képzelgés kivetülése?” – mondja a fülszövegíró, Sz. P. vagy Sz. Z., nem tudom, melyikük írta a fülszöveget. Azt hiszem, Sz. P. De fején találta a szöveget. Az eredeti novella (az én novellám) meglehetősen eltér a dramatizált változattól, ami nem baj, sőt... [Sz.] Pontosan határozza meg az eredeti mondanivalóját. Azt írja, hogy „az alapvetően borgescortázari ihletésű, a szürrealizmussal és a mágikus realizmussal kacérkodó – egyébként a recepció által rangján alul kezelt, mert csakugyan nagyon jelentős és izgalmas – kispróza világát egy abszolút látomás, egy önmagába vesző tudat ugyancsak szétomlóban lévő keretei közé helyezi.”

Ez az 1976-ban írt novella [részemről] az egyik jelentős út az írói önállóság felé. Szabadulás az ottliki (*Tantörténet; Samuka; Tanügy*) és [a] mészölyi (*Tizennyolc nap; Hütlének*) történetek halálos béklyóiból. Mágikus realizmus? Posztmodern? Halvány sejtelmem azért volt róluk, de a halvány sejtlemnél nem több. A *Valami történni fog* az egyetlen írás[om], amely Gézának (a sógoromnak) nem tetszett. Dubának viszont úgy-ahogy tetszett, de nem merte lehozni. Hónapokig hitegettek, Tóth Laci is, Varga Imre is, de a döntő szó Dubáé volt.² A helsinki utóértekezlet döntetlenre végződött, úgyhogy [Dubá] jobbnak látta nem lehozni. A *Hütléneket* sem. Biztos, ami biztos! Viszont igen pozitív visszhangot váltott ki a kötet,³ amitől Dubáék megnyugodtak. A *Valami történni fog* egyenes következménye az *Éleslövészet* volt – s az is elment, sőt, kultikus darabja lett a nyolcvanas éveknek. Lám-lám...

Szóval az *Egy este Amerikában*, a *Szép história*, a *Valami történni fog*, a *Mire lehull a hó*, de még az első befejezett novellám, *A teniszlabda* is (ez 1969-ben íródott) a megkezdett menetelés az írói önállóság felé. Majdnem egy évtizedig tartott. Most már megérte, de akkor bizonytalan voltam, [és] fel is hagytam a novellaírással egy időre. Ma is csodálkozom, hogyan találtam meg a realizmusból a szürrealizmusba vezető utat olyan természetesen. A freudi mélytudat? Nyilván az is, mert Freud izgatót, bár a mélyéből kimaradtam. A látomás? Talán elsősorban a látomás képessége, mely nélkül jóval szegényebb az irodalom. A látomás képességének a vállalása? Egy kép, mely olyan erős, hogy szinte lebilincsel? Ez lehet az író egyik titka? A kép, amelytől többé nem szabadulsz? Nos, mit mondjak, eléggé kiszolgáltatom magam a képeknek, vagy ha úgy tetszik, a látomásoknak, tehát így is, úgy is író lettem? Ez amolyan félig komoly, félig röhejes. Mint minden[, ami] fontos az életben.

¹ Forgács Miklós *Áruló vagy, Halász!* címmel I. – a szerkesztőség előszavával – az Irodalmi Szemle 2013. októberi számában.

² Az Irodalmi Szemle főszerkesztője, ill. szerkesztői.

³ Grendel Lajos első novelláskötete, a *Hütlének* (1979).

(2013. november)

Tegnap egy 1989-ben készült amerikai film. Úgy látszik, hébe-hóba még jó filmeket is készítettek. A film hősei 17 éves diákok. A szenteskedő felnőttekkel [szemben] igazuk van, [s] ha csak jelképesen is, de föllázadnak, holott tudják, hogy nincs sok értelme. A szenteskedő felnőttek előbb-utóbb bedarálják őket. Eszembe jutott 1968. Tóth Laci, Varga Imre, Kulcsár Ferenc. Mi is megértük ezt a[z élet]kort. És mások is, 16–26 éves korig. Mert ugyanabban az életkorban minden egyforma, csak a ruha meg a frizura változik. Harmincéves korban viszont már lehiggad az ember. Ha úgy tetszik, cinikussá lesz. Végül is reménytelen ez a[z élet]kor. Minden [élet]kor reménytelen.

De 17 évesen más a helyzet. Még félig-meddig idealista az ember, hacsak nem született elvetemültnek. Az idealistából átcsöppenni a realistába nehéz. Van olyan helyzet, hogy irtózatosan nehéz. A főhősnek sem sikerül. Öngyilkos lesz. Mégis van valami felemelő az öngyilkosságában. Morálisan fölébe nő az osztálytársainak. Mi több: cselekvésre készíti őket. És most már mindegy, hogy a cselekvés szimbolikus csupán. Persze hatvanöt évesen ez, finoman szólva, röhejes. De aki nem ismerte húsz év körül a lázadást, az igazságot és csak az igazságot, az, sajnos, mégiscsak hiába élt. Mert végül is az ember mindhalálig idealista marad, ha bármily mélyen tagadja is.

*

Minden műalkotás mítosz is egyben – realista vagy nem realista, egyre megy. Jó példa Hemingway. A *Francis Macomber rövid boldogságának* igazi ereje a mítoszban van. Három ember között olyan történet épül ki, amely a novellának a hátsó udvara. Vagyis a novellában egy szó sincs az igazi történetről, holott, ugyanakkor, másról sincs szó. Az igazi történet rejtve marad. De az igazi történet nélkül a novellában csupán egy magánéleti konfliktus maradna, és az olvasó csak legyintene. De az igazi történetből szép lassan egy mítosz épül ki. Egy másik történet, mely nincs kimondva! Ez az igazi ereje, ettől lesz gyilkos a novella. A mítosz legyőzi a valóságot.

(2015. április 6.)

Többször eszembe jut Ottlik Géza megjegyzése. 1976-ban (vagy 1977-ben) jártunk az Attila úti lakásán náluk. [Wlachovský] Karcsi az egyik novelláját lefordította szlovákra (már nem tudom, hogy melyiket),⁴ és engem kért meg, hogy odaadjam neki. Délután háromkor fogadott. Nagyon megnyerő volt, az első pillanattól

⁴ Valójában az *Iskola a határon* szlovák fordításáról van szó.

fogva úgy viselkedett, mintha évtizedek óta ismernénk egymást. Ennek öröme-
re megittunk egy üveg vodkát. Ugandáról beszélgettünk, meg egyébekről. Ösz-
szevissza. Meg a Felvidékről. Egyszer csak azt mondja (persze nem szó szerint
idézem): Mindnyájan tótok vagyunk, mi a fenét izgatja a szlovákokat, hogy mi
magyarul beszélünk. (A szlovák nacionalistákat célozta meg ezzel.) Valóban... Ki-
sebbrendűségi érzés? Arról nem is beszélve, hogy Petőfi Sándor is magyar volt,
holott vérségileg nem. A szlovák nacionalista hőbörgésre mindig Ottlik szavai jut-
nak az eszembe. A kisebbségi érzéssel úgy vagyunk, hogy csak tehetetlenül
széttárjuk a karunkat. Mit is lehet mondani még...?

(2015. április 8.)

Az igazság az eszme készpénzértéke (William James) – tipikus amerikai hülyeség,
amilyenekkel 1989 után elárasztották Európát. Persze James a század elején élt,
talán megbocsájtható neki. És mégis: [ez?] az amerikai filozófia (ha egyáltalán ez
filozófiának nevezhető) kicsiben, mint az atommag –, ám előbb-utóbb elpusztítja
a világot.

(2015. április 19.)

Tegnapelőtt a pozsonyi kulturális központban az Irodalmi Szemle áprilisi szá-
mának bemutatóján. Az előadás végén – ki más? – Z. T. megint felszólalt, és a
márciusi Szemlét dicsérte, nevezetesen az én Tormay Cécile-ről és Wass Albert-
ről szóló írásomat. Mit mondjak? Tökéletesen félreértette, mert én, Kosztolányira
hivatkozva, rendet próbáltam teremteni, de épp ezt nem értette meg. Jobboldali
ideológiával harcol a baloldal ellen. Holott [én] éppen az ideológiáktól mentesen
próbáltam meghatározni Tormay és Wass művészetét. Mit mondjak? Reményte-
len. Az ideológia fölfal mindent. Ott is hagytam a gyülekezetet. Inkább elmentem
két sörre a Mostován, hogy az elkeseredésemet enyhítsem. De vajon mit gondolt
Weiner Sennyei Tibor? Nem aludtam jól. Nem vigasztal meg, hogy Z. T. egy rögz-
eszmés őrült, aki, bár sok igaza van, maga alatt vágja a fát.

(2015. április 19.)

Aczél Géza kér búcsúzásul egy írást.⁵ Elküldöm neki *Az idő hosszában* c. elbeszé-
lést, melyet a Szemlének szántam. Egy hír Moszkvából: megjelent három novel-
lám egy magyar elbeszélésantológiában orosz nyelven.

⁵ Aczél Géza 2015 decemberéig jegyezte főszerkesztőként az Alföldet; Grendel Lajos novellája az októberi számban jelent meg.

(2015. április 28.)

Tegnap a Prazdrojban (Mostová). Rettentően fúj a szél, majdnem elfúj engem is, és esik az eső. Hogy mit keresek én ebben a szélviharos időben a városban?! A legjobb lenne ágyba bújni! Ehelyett a Prazdrojban múlatom az időt, ráadásul egy lökött figurát hallgatok. A lökött figura összevissza beszél, a csaposnőnek udvarol, végül egy német turistánál köt ki, aki magányosan és őszhajúan ül, és persze nem tud szlovákul. A figura viszont annál inkább. Fölhívja a felesége, [akinek] azt hazudja, hogy a villamoson ül, rosszul hallja. Még a németet is ráveszi, hogy a „villamosból” szóljon neki. A német nagy nehezen rááll. Aztán sietve eltávozik. A figura egyedül marad. Én vagyok a következő áldozat. De fölveszem a gyilkos tekintetemet, [mire] odébbáll. – Ez eszembe juttatja a titkosrendőröket. Úgy látszik, már nem szabadulok tőlük. A lökött figura tulajdonképpen csupa fül. De lehet, hogy tényleg egy hibbant figura volt... Már pszichopatológiás eset vagyok?

(2015. április 29.)

Fillér, Vályi András szerint, a 18. század végén elegyes magyar, tót falu Ratkósebes határában. Fényes Elek már csak tót faluként említi a 19. század közepén. Szóval, a magyar lakosság[á] elfogyott. Dédapám, Grendel János, alig tudott magyarul, de dührohamot kapott, ha tótnak szólították. Ő büszkén vallotta magát magyarnak. Most jöttem rá, hogy az apám igazat mondott. Magyarnak tartotta magát, mert magyar ősei voltak, nem is beszélve dédanyámról, aki református volt és Boros Zsuzsának hívták, az egyik testvére pedig református püspök volt. Szóval ki a magyar, ki a tót? Az Isten sem igazán tudja. Az apám azt mondta, hogy a Grendelek franciák voltak eredetileg, onnan vándoroltak be az Isten tudja, mikor. Én [ezt] szóbeszédnek hittem egészen addig, amíg Paul Éluard-ról, a nagy francia költőről, amúgy breton származású, ki nem derült [a számomra], hogy a polgári neve: Grindel (ejtsd: Grendel). A nagyanyám viszont Kollár, Ján Kollár⁶ öccsének a leszármazottja. Igen ám, de Miskóczy az anyja neve, és olyan volt, mint egy született magyar vagy inkább besenyő. Sötét bőr és haj, még az alacsonyabbnál is alacsonyabb termet stb. Apám, én és a lányom örököltük ezt az alacsony termetet. És még a németet nem is számítottam, pedig katolikus (bajor) németek is voltak a családukban. Szóval, közép-európaiak vagyunk, mint a huzat.

(2015. május 5.)

A strukturalizmus és a posztstrukturalizmus elválasztja az irodalomban a helyest a helytelentől. A magyar irodalomban a 70-es évek a döntők, vagyis a struktura-

⁶ Kollár, Ján (1793–1852): szlovák költő, író, politikus, evangélikus lelkész, a pánszlávizmus hirdetője.

lizmus megjelenése. A strukturalizmus rövid időn belül legyőzte a marxi dogmatizmust, az irodalom rendje helyreállt. Az irodalom már régóta tudta (strukturalizmus nélkül) a helyes irányt – mondhatni ösztönből. A strukturalizmus csak tudatosította [ezt] az elemi tudást. Garai Gábor helyett Pilinszky, Berkesi helyett Ottlik. Ma ez már természetes.

(2015. május 11.)

Három nap szabad. Márminth a dolgozóknak, én pedig már két és fél éve nyugdíjas vagyok. Mintha a halál előszobája lenne a nyugdíj[as kor?]. Bár mindenem megvan, ritka szerencse. És mégis... Tegnap is nyugtalanul jártam a várost. A lakásomtól nem messze leállított egy koldus. A városban elkerültem a másikat. A vörös arcú nő a vörös arcú férfival (egy kissé részegek), ők a harmadikok. A negyedik a villamosmegállónál tőlem kér ötven centet. Karol W[lachovský] nem szólhat egy szót sem. Budapest és Pozsony egyre megy.

(2015. május 20.)

1985 májusában alakult az Örley-társaság. Egyszer voltam [köztük] az Astoriában, talán 1987-ben, az Örley-kör fénykorában. Emlékszem Csordás Gáborra és Csengey Dénesre. A népi–urbánus viták éppen újra jelentkeztek. De most még kulturáltan. Afféle erőpróba volt? Vagy a Kádár-rendszer még összetartotta az ellenzéket? Hová is jutott Magyarország...

*

Beszélgetés a felvonóban. Csakis az időjárásról. Hogy tavasz van, de őszi idő. Hogy nyár van, de hideg. Hogy nyár van, de rettentő meleg. Hogy tél van, de tulajdonképpen tavasz. Stb. Huszonhárom éve lakunk itt. Hajjaj.

*

Az Ifjú Szívekkel⁷ szemben egy dolmányos varjú száll le az utcai szemétkosárra. Mindent kipakol, röpködnek az üres zacskók és dobozok. Még a körülöttük levő emberek sem zavarják őt, sem az autók. A varjú, mint aki elégedett a dolgával,

⁷ 1999-től hivatásos táncszínházként működik Pozsonyban; története az 1955-ben megalakult Magyar Főiskolások Művészegyütteséig nyúlik vissza, közvetlen elődje az Ifjú Szívek Magyar Dal- és Táncegyüttes, későbbi nevén az Ifjú Szívek Művészegyüttes volt, ma Ifjú Szívek Táncszínház.

elrepül. Abban a pillanatban jön egy másik varjú. És még nagyobb rendetlenséget csinál. Ki hinné?

(2015. június 12.)

Az irodalomtörténethez:⁸ 1. Sokkal jelentősebb a 19. sz. végi és a 20. sz. novella, mint az az irodalomtörténetben szerepel. 2. Békássy Ferenc szerepe és jelentősége, dacára annak, hogy 22 éves korában meghalt. 3. Füst Milán prózájának jelentősége a Nyugat első nemzedékében. Szerintem az igazi fordulat az ő 1942-es *Feleségem története* c. regény[ének] megjelenése. 4. Cholnoky Viktor és Cholnoky László sokkal jelentősebb, mint eddig gondoltuk. 5. Tormay Cécile és Wass Albert – rehabilitálni. Nyirő József? 6. Kassák kései költészete a legelhanyagoltabb része irodalomtörténetünknek. Az *Egy ember élete* remekmű, bár naturalista. 7. Többet érdemel Kálnoky László és Jékely Zoltán. 8. Szabó Dezső – alaposabban átvizsgálni. 9. Többet írni Kuncz Aladár a *Fekete kolostoráról*. 10. Márai Sándor – mindenekelőtt a naplói. 11. Remenyik Zsigmond teljes életművét megvizsgálni és rehabilitálni. 12. Szathmári Sándor a legelfeledettebb magyar író. 13. Mészöly Miklós és Ottlik Géza mint a 45 utáni magyar próza legrangosabbjai. 14. Mándy Iván és Örkény István a novellisztikában. 15. Marsall Lászlót kibővíteni, főleg a *Zongora* c. verssel. 16. Végel László, Ágh István és Kányádi Sándor költészete és prózája.

(2015. június 13.)

Tegnap délután Karol [Wlachovský] újra bemutatta a könyvem. Mintegy tízen voltak jelen, a könyvesbolt éppen megtelt. Jellemző, hogy egy magyar sem volt. Még az Új Szó szerkesztői sem. Elég lehangoló volt, bár Karcsi nagyon igyekezett.

(2015. június 21.)

Májusban nyertem egy díjat Gazdag József könyvbemutatóján.⁹ Eltaláltam, hogy Kanada ellen nyert utoljára vébén a magyar válogatott, 1986-ban. Erre viszont nagyon jól emlékszem. Ugyanis Nemes Nagy Ágnes lakásán láttam az utolsó negyedórát. Nemes Nagy Ágnessal akkor ismerkedtem meg. [Ami] Az Újhold antológiával kezdődött. Esterházy Péter (vagy Balassa Péter, már nem is tudom, hogy melyikük) kért, hogy adjak egy novellát az előkészületben levő Újholdnak. Lengyel Balázsról és Nemes Nagy Ágnesről, akiket személyesen még nem ismertem,

⁸ Grendel Lajos ekkor 2010-ben megjelent *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században* című könyvének már csak a váratlan halálát követően, 2019-ben napvilágot látott második, bővített kiadásán dolgozott.

⁹ Az író-sportújságíró *Egy futballfüggő naplója* c. tárcakötetéről van szó.

megírták, hogy, úgymond „literary gentlemanek”, magyarul, jó lesz vigyázni velük, mert kényes az ízlésük. Nem is fogadták el az első írásomat (a *Bőröndök tartalmát*), most már nem emlékszem, hogy mi kifogásolni valójuk volt. De a következőt elfogadták, és én meglátogattam őket (Lengyel Balázst, akitől [akkorra] már elvált N. N. Á., de továbbra is jó viszony volt köztük). Így keveredtem én az újholdasok közé, és mérhetetlenül büszke voltam rá. Az Újholdat a Nyugat folytatásának láttam (ez igaz is volt), és Nemes Nagy Ágnes az egyik kedvenc költőm volt, már régebbi idők óta. Hamarosan én lettem a felvidéki szerkesztőjük. Ami azt jelentette, hogy félévente összegyűjtöttem öt-hat felvidéki kolléga néhány legfrissebb művét, és átadtam Nemes Nagy Ágnesnek. Ő pedig döntött, hogy ki lehet a szerzőjük, és ki nem. Ez 1991-ig tartott. Vagy a lakásán, vagy, például, egyszer, a Gerbeaud-ban. Nemcsak irodalomról beszélgettünk, az irodalom hatásáról is. Egyszer azt mondta Mészöly Miklós *Bolond utazásával* kapcsolatban: Ötször közösjük, de egyszer sem normálisan. Mit lehetett erre mondani? A *Bolond utazás* nagyszerű regény (ezt a nagyszerűségét nem is vonta kétségbe) – hímeztem-hámoztam. Lengyel Balázs is ott volt (ti. Nemes Nagy Ágnes lakásán), de inkább csöndben maradt. Hát igen... Mészöly szerette az extrém helyzeteket, különösen nőügyekben. Én tulajdonképpen egyetértettem vele... De valahol Ágnesnek is igaza volt... Prűd és nem prűd? Ráadásul mind a ketten reformátusok voltak, Ágnes még inkább, mint Miklós... De a közösjük módja mára már nem téma.

*

Thomas Mann és Musil: az előbbitől a *Varázshegy*et olvastam, le is nyűgözött. De Musilt jobban szeretem. *A tulajdonságok nélküli ember* minden regényt felülmúl. Nagyon sajnálom, hogy a mértéktelen hossza miatt kevesen olvassák. Pedig ragyogóan ironikus, és gondolkodni tanít. Sokkal inkább, mint Thomas Mann. Ott az első fejezettől kész a regény. Musilnál nem – még a 2000. oldal után sem. Sokkal modernebb (nemhiába nevezte az irodalomtudomány félig 19. századi írónak Mannt), mint Thomas Mann. Gondolkodni tanít, nem téziseket olvas fel, bármennyire ragyogók...

(2015. július 4.)

A *Columbó*ban legalább van humor. Ez a hetvenes és a nyolcvanas évek. Ugyanekkor a *Tetthely*ben nincs humor, és 2015-ből nézve meglehetősen unalmas. Már a 80-as években is az volt, de más világot éltünk. A *Columbó*ban viszont még mindig friss az irónia. Látszik, hogy mesterember csinálta. Pedig az amerikai film is óriásit süllyedt a hetvenes-nyolcvanas évekhez képest.

(2015. július 6.)

Ma van a házasságkötésünk negyvenegyedik évfordulója. Hát mit mondjak... Bizonyos tekintetben ellenszenves alakok vagyunk mindketten. Jó, hogy kibírtuk.

(2015. augusztus 4.)

Július 18-án volt Zsuzsa lányom esküvője. Hát ezt is megértem... Kíváncsi vagyok, mi lesz ezután.

(2018. január 8–18.)

Max Scheler szerint az istenség nem bíró, aki előtt ugyanaz az emberi történet játszódik le. Vagyis nem jóságos atya vagy bosszúálló atya, hanem az istenség kialakulásában az ember is közreműködik. Ez radikális elfordulás az istenség hagyományos fölfogásától – de a materializmustól is. Az ember az istenség alakulásában is részt vesz. Vagyis az ember és Isten szorosabb kapcsolatban áll [egymással], mint eddig hittük. Még radikálisabban: az Isten ember teremtménye, épp a végtelen készleti, hogy legyen isten, az ember dinamizmusa, az akarása a végtelen meghódítására készleti, hogy megalkossa istent. Isten nélkül az ember hangya vagy méh. Ez sokban előrevetíti Teilhard de Chardin vagy Maurice Blondel filozófiáját. Vagyis a kereszténységnek a radikálisan új felfogása.

Teilhard de Chardin szerint a világmindenség az alfától az ómega pontig jut el. Vagyis a világ keletkezett, és ugyanakkor véget is ér. Hogy mi volt a keletkezés előtt és mi lesz a vége után – ezt nem magyarázza el. Persze a kefalizáció, vagyis az agynak a kialakulása döntő tényező. „A tudatossá vált fejlődés során az ember maga veszi kézbe saját fejlődését.” Az Isten a Világ szíve mélyén? Tulajdonképpen hasonló [ez], mint Scheler[nél]: vagyis az ember megalkotja az Istent. Ez a kefalizáció törvénye: az Isten megalkotása. „A keresztény nem pusztán tagadással alakítja ki a világhoz való viszonyát, hanem túlhaladással.” Ez az, ami hegeli gondolat, csak nem az abszolút szellem, hanem az Isten úgynevezett megalkotása. Vagyis nem determináció (Isten hegeli felfogása), hanem a *szabadság* nevében (lásd egzisztencialisták). Teilhard de Chardin, e pillanatban, éppen az ellenkezője Hegelnek. A szabadsághoz vezető út Isten útja. Mert Isten folyamatosan alakul, szemben az abszolút szellemmel.

„Bármilyen irányban vág is neki valaki az életnek, az utca végén mindig Isten várja” – ezek Blondel szavai. Természetesen szimbolikus megközelítése Istennek. Ami a gyakorlati életben azt jelenti, hogy bármilyen utat választ valaki, az út előbb-utóbb lezárul, mert a fő kérdés Isten léte vagy nem léte. Ez a legfontosabb kérdés. Nem kétséges, hogy Isten létezik, de nem kész instancia – tehát a legfőbb –, hanem szüntelenül alakul. A jó és a rossz küzdelme zajlik a világban, és az Isten ránk bízta, hogy jó és rossz küzdelmének melyik oldalán állunk. A szeretet

a világ tengelye, mondja T. de Chardin. Krisztus az egyetemes szeretet. Blondel és Teilhard de Chardin – mindketten papok voltak, és mindkettőjüket néhány századdal ezelőtt elégették volna – olyan új világot teremt, amely Istent lehozza a magasságból a személyesbe. Mindkettő visszavezethető Max Schelernek a filozófiájára, amely a fenomenológia *értékközpontú* irányának a legjelentősebb képviselője. Scheler, Chardin, Blondel, bizonyos értelemben, ugyanoda mutat. Az Isten, nevezzük így: új felfogására. Isten ránk bízta, hogy szabadon választhatunk.

Sinkó István: Szent Pál levelei (2017)